

Dokumente põrandaaluse Eestimaa Kommunistliku Partei rahastamisest Venemaalt aastatel 1920–1921²

Peeter Väljas

Summad, vääringud ja laekumisviisid

1920. a. formaalselt iseseisvunud EKP sõltus finantsiliselt pea täielikult Venemaa Kommunistlikust (bolševike) Parteist. Vähesel määral õnnestus omatulu teenida kirjastustegevusest ja liikmemaksudest. 1920. aastate algupoole finantsmajanduslike segaduste perioodil laekusid rahalised vahendid Eestis illegaalselt tegutsenud parteiorganisatsioonile sularahas Eesti territooriumil ametlikult või mitteametlikult käibel olnud vääringuis – Eesti markades, tsaarirublad, „duumarahas”³ –, aga ka kullas ja vääriskivides. Raha toimetati Venemaal tegutsenud EKP „välisesinduse” – EKP KK Venemaa Büroo (Välismaabüroo, Välisbüroo) vahendusel kohale kas illegaalselt piiri ületavate kulleritega või Vene Föderatsiooni Tallinna saatkonna kaudu.

1920. aastate algul EKP-le Eestisse laekunud summade suurusjärgust annab aimu 08.12.1920 Tallinnast Petrogradi EKP Keskkomitee Venemaa Büroole saadetud šifreeri-

tud kiri: „Kuni 1/12 oleme Gukilt saanud raha (markasi! koos miljoni kuussada üheksaküm-
mend viis tuhat, tsaari! üks miljon kolmsada
tuhat, duuma! üks miljon. Vahetamise kurssi
ei tea.”⁴

Erinevate vääringute vahelist kurssi oli vaja teada ilmselt raamatupidamise ja aruandluse täpsuse huvides. Arvatavasti bilansi ažuurishoidmise vajadusest ajendatud järelepärimised tsaari-, duuma- ja Eestis 1919. a-st ametlikult ainsa maksevahendina käibinud marga kursi kohta töid illegaalselt tegutseva partei juhtkonnale ebaseeldiva üllatuse.

22.10.1920 kirjas pahandas R. Vakmann:
„Guk ei teata meile raha wahetamise kurssi.
On wastanud mitu korda waikimisega, siis
kasti küsida Moskwast. Küsige. Võib-olla, et
meie erateel kasulikumalt wahetame.”⁵

Kirjas 26.11.1920 on selgus käes: „Gukilt saame valeraha. Sellepärast wist meile kurssi ei öelda. Kuid sellega wõidakse meie trüki-koda sisse kukutada, rääkimata muust. Kirjutame ses suhtes kk -le.”⁶

¹ Säärast familiaarset nimelühendit kasutasid Eesti kommunistid omavahelises kirjavahetuses 1920. a. Eestisse Vene NFSV kaubandus- ja hiljem samal aastal täievoliliseks esindajaks määratud Issidor Gukovski (1871–1921) kohta. ERAF, f. 25, n.1, s. 110, l. 19 p.

² Põhjaliku ülevaate käesolevas artiklis mõne dokumendiga valgustatavast problemaatikast leiab huviline näiteks R. Rosenthali ja M. Tammingu mahukast uurimusest: Sõda pärast rahu. Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920–1924. Tallinn, 2010.

³ 1917. a. aprillist Ajutise Valitsuse poolt emiteeritud riiklikud laenuobligatsioonid (XXXXXXXX XXXX).

⁴ ERAF, f. 25, n.1, s. 110, l. 22 p. Petrogradis dešifreeritud kiri on allkirjata, teised 1920.–1921. a. Tallinnast saatetud šifreeritud kirjad on allkirjastanud mõni Eestis viibinud EKP KK Poliitbüroo liige – Viktor Kingissepp, Otto Rästas või Rudolf Vakmann.

⁵ ERAF, f. 25, n. 1, s. 110, l. 17 p.

⁶ ERAF, f. 25, n. 1, s. 110, l. 19 p. kḡ – ilmselt mōeldud Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomiteed.

29.11.1920 kurdab Otto [Rästas] veel kord: „Meie saame Eesti raha Guk käest, Moskwas tehtud. Kuigi hästi tehtud kardame selle tagajärjel meie trükikoja ja muu sissekukkumist. See võib meile kaela tuua seda, kus meid keegi enam korterisse ei võtta. Püüdke seda suusõnal rääkida, nõudes meie jäoks päris raha E. Panga kaudu.”⁷

„Kuigi hästi tehtud”, saabub 24.12.1920 kirjaga Tallinnast ka märkusi valerahaga kvaliteedi osas:

„Guki juurest meile antud rahadel on, võrreldes Eesti omadega, Kiwisilla⁸ nimel i-täpid kustunud, läbipaistev – 500 – paberis ees liig selge, tagumisel küljel üleval kaks kriipsu, mis siin juures oleval eksemplaril ära määratud, liig pikad. Ehk oleks otstarbekohane sellest kkk: le rääkida. Meie siiski talle sellest ei teata. Meie harilikud parteilised väljaminekud detsembris on üks miljon marka, sellest pool miljoni trükikoja legaalseks kirjastuseks. Väljamaa kirjanduse muretsemiseks. Peale selle on erakorralised kulud liikumata waranduse ostmiseks, protsessid j.n.e. Harilikud väljaminekud kaswawad alata. Marga kursi ja elukalliduse tõttu üksi on see kasw 20%.”⁹

Kirjadest kumav nõrdimus on raskesti mõistetav. Valeraha valmistamisest ja Eestisse saatmisest pidid EKP juhtfiguurid olema teadlikud vähemalt aprillist 1920.

30.04.1920 Petrogradist Tallinna saadetud šifreeritud kirjas, mille on allkirjastanud 1920. a. kevadsuvel Venemaal viibinud R. Vakmann ja J. Käspert,¹⁰ teatati muu hulgas: „Ülitähtis registrupi¹¹ ettepanek (kolon) et siin tsari

raha press katki muretsege meile kiires korras puhast wabariigi rahapaberit saja marga ehk suuremate jaoks sarnasel arwul et vähemalt pool miljoni ühte teha saab Wennikas¹² arwab et see võimalik on teatage wiibimata omi wäljawaateid ses suhtes muidu pole meil warsti peale duuma teile midagi anda (punkt) Kohe wastata (punkt).”¹³

Nagu kirjast nähtub, meisterdati lisaks Eesti markadele vajadusel ka tsaari- ja arvatavasti ka „duumaraha” juurde. Kui Vene poolele oli tegu kulude optimeerimisega, millele boonuseks lisandus võimalus Eesti rahasüsteemi saboteerida, siis Eestis põranda all tegutsevate kommunistide jaoks, kellel rahasüsteemi saboteerimise vastu mõistagi midagi ei olnud, oli tegu siiski täiendava riskifaktoriga.

Millele raha kulus?

12.05.1921 Tallinnast teele läinud ja 20.05.1921 Petrogradis dešifreeritud kirjas, mille on allkirjastanud Viktor [Kingsissepp], Otto [Rästas] ja Ruudi [Rudolf Vakmann], esitati aruanne:

„Meie faktilised väljaminekud Emk. kuus on:

- 1) KK¹⁴: 6 liiget, 2 masinakirjutajad? shiffree-rijat, 3 kurjeeri – 55 t.; kirjandus, kantselei – 4 t.; konsperatiivsed kortled – 20 t.; sõidu kulud – 10 t. Kokku – 89 tuhat.
- 2) Orgtöö: organisaatorid – 10 maak. a 3 organisaatori, Tallinn – 5; Tartu – 3, Narwa – 3, Pärnu – 2, Walk – 2, piiril – 3, sõjawägi – 5. Kokku – 53 organisaatori, perekonna

⁷ ERAF, f. 25, n. 1, s. 110, l. 22 p.

⁸ 1920. a. emiteeritud 500-margased Eesti Vabariigi kassatähed kannavad rahaminister Juhan Kuke ja Riigikassa juhataja Jaan Kivisilla signatuuri – vt. Eesti Vabariigi rahatähed ja mündid. Tallinn, 2007.

⁹ ERAF, f. 25, n. 1, s. 110, l. 25.

¹⁰ Johannes Käspert (1886–1937) – Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu liige ja Siseasjade Valitsuse juhataja (1918–1919), 1919. a-st Venemaal, töötas luureorganites (sõjaväeluures, tšekaas ja OGPU-s), VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee Registreerimisbüroo looja ja juhataja (1919–1920), hiljem parteitööl.

¹¹ Ilmselt on siin mõeldud 1919. a. VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee juures loodud luureorganit – Registreerimisbürood. Vt. R. Rosenthal, M. Tamming. Sõda pärast rahu, lk. 84 jj.

¹² Richard Vennikas (1897–1949) – 1918 Eesti Punakaardi organiseerija, 1920. a-ni illegaalselt parteitööl Eestis, seejärel tööl N. Vene luureorganites, VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee Registreerimisbüroo juht pärast J. Käsperti (1920).

¹³ ERAF, f. 25, n. 1, s. 111, l. 6 p –7.

¹⁴ Arvatavasti [EKP] Keskkomitee Eestis viibivad liikmed ja personal.

- lisa raha – 20 t. Kokku – 285 t.
- 3) Side, kurjeerid – 12, sõidukulud – 20 t. Kokku 80 t.
 - 4) Trükikoda: koda personaal – 75 t., konsperatiivsed kort. – 15 t., transport – 10 t., paber – 30 t., trüki tehnilised abinõud – 20 t., side, walgustus, küte jm. – 10 t. Kokku 160 t.
 - 5) P.B¹⁵, jurid. abi – 250 t.
 - 6) Rühm¹⁶ – 50 t.
 - 7) Praegu meil 34 org-i, kõik näidatud kulud – 819 t. Emk on faktilised.
 - 8) Erakorraliste ja ettenägemata kulude peale peab meil olema 10 prots. kindlatest kuludest.
 - 9) Legaalseste kulude elarwet wõimata teha. Päewaleht läheb 300 t. maksma. Januaris-webruaris kulutasime poliitiliselt tähtsa Portu streigi¹⁷ toetamiseks 450 t. Isedele¹⁸ oleme annud 500 t.

Piiri punktide kulude eelarwe teeb Wenbüroo.¹⁹ Arreteerituid on umbes 157. Abiandmine ja arwele wõtmine on väga raskendatud, sest wõõrastelt ei wõeta mitte türmis abi wastu. Unustasime p. 3 all märkida, et maakondade konspiratiiv punktid tarwitawad – 10 tuhat mrk. Meie ei pea otstarbe kohaseks, et isesotsid finansiliselt seotud oleks algallikaga, waid ainult meiega, sest vastasel puhul kaotame igasuguse abinõu nende poliitika kontroleerimiseks. [– – –] P.S. Meie elamiseraha – 5000 Emk kuus. Wõrdluseks wõite küsida, mis sealsed siin saawad.²⁰ Meie teada

nende minimum meie omast kaks korda suurem.”²¹

Nagu ülaltoodud kirjast nähtub, liikusid Vene rahad läbi EKP ka teistele ideoloogiliselt lähedastele liikumistele. Rahaeralduste eest oodati konkreetseid teeneid. Juba aasta varem, 16.06.1920, kirjutas Viktor Kingissepp Petrogradi: „Absoluut salajas hoida! Ütelge Tshitsherinile²²: Tehku Gukowski katse Hans Kruusi²³ kasutada informaatorina. Minule wastab ta waikimisega isegi kui tühiseid asju küsin, mis sotsisi weidi komprometteeriks. Nähtavasti kardab, et ma talle teen nagu Oinala.²⁴ Konkreetne ülesanne: toogu Kruus Inglis-Eesti sala kaubanduslepingu tekst. Neil raha puudus ja ahnus. Ma ei ole rohkem annud. On winditajad mehed. Hakkagu Gukowski Kruusi demoraliseerima subsidiatega fondist, mis informatsiooni kuludeks määratud. Meil väga tähtis „Kommunistis” awaldada sala leping. Meil puudub wahepealne legaalne intelligent side ehk kodanlaste kiht, kes meie poole hoiaks ja informaatoriks kõlbaks. Iseäranis praegu meie liikumine äärmuseni kitsendatud ja seisukord kibe äraandmiste pärast.”²⁵

Kaks nädalat hiljem, 29.06.1920, saadetigi EKP KK Venemaa Büroost kiri Vene NFSV välisasjade rahvakomissarile, milles V. Kingissepa ettepanekut sõna-sõnalt korrati, lisati üksnes summa, millest Kingissepp selleks hetkeks „isesotsidele” „ei ole rohkem annud” – „...sellest sajast tuhandest eesti margast, mis nad Eestimaa Kommunistliku Partei KK käest said, ei jätku neile kauaks.”²⁶

¹⁵ Arvatavasti [EKP KK] Poliitbüroo.

¹⁶ Arvatavasti mõeldud Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu valimisnimekirjast I Riigikogusse valitud 5-liikmelist saadikurühma.

¹⁷ Arvatavasti mõeldud 1920. a. detsembris alanud ja kolm kuud väldanud Tallinna Sadamatehase tööliste streiki.

¹⁸ Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei – „isesotsid”.

¹⁹ EKP KK Venemaa (Välismaa) Büroo.

²⁰ Võimalik, et kirja koostajad soovitasid siin neile makstavat elatisraha Vene Föderatsiooni saatkonna ja esinduste töötajatele makstavaga võrrelda.

²¹ ERAF, f. 25, n. 1, s. 110, l. 44 p–45.

²² Georgi Tšitšerin (1872–1936) – 1918–1922 Vene NFSV ja 1922–1930 N. Liidu välisasjade rahvakomissar.

²³ Hans Kruus (1891–1976) – valiti 1920 EISTP esimeheks, 1922 astus parteist välja.

²⁴ Aleksander Oinas (1887–1942) – Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei liige, 1919. a. siseminister Otto Strandmani juhitud valitsuses. Oli sunnitud ministri kohalt lahkuma avalikuks tulnud kontaktide pärast tagaotsitava Viktor Kingissepaga.

²⁵ ERAF, f. 25, n. 1, s. 112, l. 25 p.

²⁶ ERAF, f. 6495, n. 1, s. 58, l. 19 (tõlge vene k-st).

Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei vasaktiib õnnestus EKP-l täielikult enda kontrolli alla saada 1922. a. partei lõhenedes (1923. a-st Eestimaa Tööraha Partei nime all).

Ideoloogilise võitluse tähtsust alahindamata oli rahastaja aeg-ajalt sunnitud tähelepanu juhtima ka mõnele konkreetsele üksikülesandele. 30.04.1920, vähem kui kolm kuud pärast Tartu rahulepingu allkirjastamist Petrogradist Tallinna saadetud kirjas täpsustasid J. Käspert ja R. Vakmann muu hulgas: „Saatsime siit Guk kaudu teile tsariraha kakssada seitseteist tuhat see on luuramise peale saadud (punkt). [– – –] peale muu waja korraldada diplomatlist salakuulamist mida meil pole mil nüüd suurem tähtsus kui muul siis muretsege ka ametlisi majanduslisi statistilisi väljaandeid (komma) sõjalistes asjus väljaurida (kolon) mil moel diwisid püsiwad kuna kolm weerand sõdurisi on nüüd neist ära (komma) ülepea püüda rahuaja sõjalisi korraldusi ja kaitse liidu üle kõiki teada muu seas püüdke saada sõjaliste asutuste kawa ülewalt alla (punkt)”²⁷

Kokkuvõtteks

On vahest kaineim näha, kuidas ka suurimate aatelite kokkupõrgete ajal kellelgi ikka tuleb maha istuda ja kuluaruanne vormistada, kuidas „Wiloni heeringale” Vene päritolu võltsrahaga oponeeriti.

Kummatigi ei olnud investering Eesti põrandaalusesse kommunistlikku liikumisse just tasuv. Nurjunud putšikats 1924. aastal ja sissekukkumised viisid selleni, et 1920. aastate keskpaigast asus kogu EKP juhtkond N. Liidus, Eestis toimetas illegaalselt partei teine ešelon ja ajuti päris juhuslikke inimesi. Lisaks lõppematu omavaheline jagelemine ja repressioonid Venemaal, mis kahandasid EKP mõju marginaalseks. Teadupärast oli 1940. aasta eel Eestis kompartei liikmeid

umbkaudu 150, näiteks voorimehi tegutses 1939. aastal pelgalt Tallinnas 2,5 korda rohkem – 379 (viimased said ametit pidada küll täiesti avalikult ja igapäevaselt reaalses repressiooniohus viibimata).²⁸

Katastroofiga lõppenud arengutes oli Eesti-siseste ühiskondlike mõjutajatena suurem roll korrumpeerunud poliitikutel ja muil avaliku elu tegelastel ning poliitiliselt süüdimatuil salongiradikaalidel. 01.02.1926 kirjutas Joakim Puhk Karl Robert Pustale: „Nii räägitakse, et viimasel ajal venelased olla arvamisele jõudnud, et nad asjata aastate jooksul miljonisi kommunismi arendamiseks Eestis raisanud on, kuna nad palju paremaid tagajärgi oleks võinud saavutada mõne pange viina ja mõne puuda kaaviariga.”²⁹

1920. aastatel liikusid üle piiri valeraha, kuld ja kalliskivid, 1924. aastal relvad, hiljemini muu hulgas ka kaaviar ja 1939. aastal Töölis-Talupoegade Punaarmee.

Kominterni Eesti sektiiooni arhiivimaterjalid – Kominterni Eesti sektion Moskvas (ERAF, f. 6495) – on täielikult ja Kominterni Eesti Sektion Leningradis (ERAF, f. 25) osaliselt (v. a. isikutoimikud) digiteeritud, nagu ka K. R. Pusta isikuarhiiv (ERA, f. 1622), ja on kõigile huvilistele kättesaadavad Rahvusarhiivi koduleheküljel digiteeritud arhiiviallikate andmebaasis SAAGA.

Peeter Väljas

(1963), MA, arhivaar, Riigiarhiiv,
Maneeži 4, 15019 Tallinn,
peeter.valjas @ra.ee

²⁷ ERAF, f. 25, n. 1, s. 111, l. 6 p.

²⁸ Vt. R. Nerman. Liinitakso viis hobujõul 35 tunniga Peterburi. – Pealinn 31.02.2008.

²⁹ ERA, f. 1622, n. 2, s. 33, l.144 –144 p.s